

Ahd-i Atîk'in Ester kitabının Ârâmîce şerhinde (Targum Şenî) çeşitli biçimlerde açıklanmakta (bk. *EJd.*, XIII, 1424) ve ayrıca hikâyeye Kur'an'da olmayan pek çok eklemeler de yapılmaktadır (karşılaştırmalı bilgiler için bk. Canova, s. 109-113). Bu eklemeler ve ayrıntılara göre annesi peri kızı, babası cin olan Belkis'in bacaklarında tüyler bulunduğu söylenmektedir. Hz. Süleyman bu söylentinin doğruluk derecesini anlayabilmek için sarayının avlusunu altından sular akan billûr bir döşeme ile kaplatır. Belkis saraya girerken sudan geçeceğini sanarak eteklerini kaldırır, böylece bacaklarının tüysüz olduğu görülür. Bu motifin yorumu ise Hz. Süleyman'ın Belkis'a gerçekle gerçek olmayı birbirinden ayırt edemediğini göstermesidir. İslâmiyet'in çıkışından sonra yazıldığı kabul edilen bu kitaptaki hikâyenin İslâmî rivayetlere benzerlik göstermesi onlardan etkilenmiş olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (*İA*, II, 492; *EI*² [İng.], I, 1220).

H. Süleyman ve Sebe melikesi hikâyesinin en değişik şekli Habeş efsanesi Kebra Nagest'te (kralların zaferi) yer almaktadır. Efsaneye göre adı Makedâ olan Sebe melikesi Süleyman'la evlenmekte ve Habeş hânedanı onların çocukları olan I. Menelik ile başlamaktadır.

Tarihî belgelere dayanarak Belkis'in kimliğini ortaya çıkarmak mümkün değildir. Hz. Süleyman devrine (m.ö. 972-932) ait İsrail Krallığı'nın veya o dönemle çağdaş komşu ülkelerin yazılı belgelerinde böyle bir şahsiyete rastlanmamaktadır. Yalnız Asur kralları III. Tiglath-pileser (m.ö. 745-727) ile II. Sargon'un (m.ö. 722-705) yıllıklarında Zabibi, Samsi ve Taalhum adlı üç Aribi (Arap) kraliçesinden bahsedilmekte ve buradan Araplar arasında kadın hükümdarlar tarafından yönetilmenin bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Eskiçağ Ön Asya devletlerinde sayısı sınırlı olan kadın hükümdarlardan yalnız bu üçü aynı toplumda ve birbirine bu kadar yakın tarihlerde hüküm sürmüşlerdir. Sebeliler ise bugünkü Yemen'de yaşayan bir Arap kavmidir. Buna göre sadece Belkis'in milâttan önce X. yüzyılda yaşamış, Hz. Süleyman'la çağdaş bir Arap kraliçesi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak kraliçesi olduğu Arap kavminin Sebeliler mi, yoksa onlardan daha önce aynı bölgede yaşayan Mainliler mi (Minalılar) olduğuna kesin karar vermek imkân dahilinde değildir. Çünkü mevcut arkeolojik belgelere göre Sebe Devleti'nin tari-

hi milâttan önce VIII. yüzyıldan daha eskiye gitmemektedir. Bu devletin kurulmasından önce ise Sebe bölgesinde, tarihleri milâttan önce II. binyılın ortalarına kadar giden Mainliler yaşamışlardır. Mevcut belgelere göre Mainliler'in ne zaman yıkılıp Sebeliler'in ne zaman kuruldukları kesin olarak tesbit edilememektedir ve Mainliler'in son çağlarıyla Sebeliler'in ilk çağları birbirine karışmış vaziyettedir (Çağatay, s. 13). Bu durumda ise Hz. Süleyman'la çağdaş bir Sebe kraliçesine ait somut belgelerin ele geçmemiş olması onun yaşamadığını ispatlayamaz ve buna dayanarak efsanenin tarihî gerçeğe uymadığı iddia edilemez (krş. a.e., s. 17). Çünkü ortada tesbit edilmiş bir tarihî gerçek bulunmadığı gibi kraliçenin Mainliler'in hükümdarı olması, fakat Ahd-i Atîk ile Kur'an-ı Kerim'de Sebe bölgesine nisbet edilerek anılması da mümkündür.

Belkis Türk ve diğer İslâm edebiyatlarında çok sevilen bir motif olmuş, gerek şahsı gerekse Hz. Süleyman'la olduğuna inanılan duygusal ilişkisi çeşitli biçimlerde işlenmiştir. Belkis'in müslüman halk arasında çok tanınmış bir şahsiyet haline gelmesinin bir sonucu olarak da bütün Ön Asya'nın pek çok yerindeki çeşitli tarihî harabelere Belkis (Anadolu'nun bazı yerlerinde Balkız) sarayı (veya köşkü) adı verilmiştir ki Evliya Çelebi bu harabelerden birçoğunun yerini bildir-mektedir (*Seyahatnâme*, II, 7-8; VIII, 115, 249; X, 958).

BİBLİYOGRAFYA :

Vehb b. Münebbîh, *Kitâbü't-Ticân ft mülâki Hîmyer* (nşr. Merkezû'd-Dirâsât), San'a 1347, s. 147-179; Sa'lebi, *'Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 236-245; Ibn Kesîr, *Kışâşü'l-enbiyâ*, s. 273-280; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 7-8; VIII, 115, 249; X, 958; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 10-17; A. Chastel, "La légende de la Reine de Saba", *RHR*, sy. 119 (1939), s. 204-225; sy. 120 (1939), s. 27-44, 160-174; Muhammed Receb el-Bey-yûmî, "Belkis, melike muslimi", *Mecelletü'l-Ezher*, LIV/2, Kahire 1981, s. 307-313; G. Canova, "La Leggenda della Regina di Saba", *Quaderni di Studi Arabi*, sy. 5-6 (Venezia 1987-88), s. 105-119; H. Z. Hirschberg, "Queen of Sheba", *EJd.*, XIII, 1424; "Belkis", *TA*, VI, 79-80; "Belkis", *ABr.*, III, 562-563; B. Carra de Vaux, "Belkis", *IA*, II, 492-493; E. Ullendorff, "Bilqis", *EI*² (İng.), I, 1219-1220; Çölâm-Hosayn Yûsofi, "Belqis", *Elr.*, IV, 129-130.

ORHAN SEYFİ YÜCETÜRK

□ EDEBİYAT. Belkis divan edebiyatında, Hz. Süleyman'la ilgili türlü rivayetlerdeki (yk. bk.) çeşitli motiflere dayanılarak işlenmiştir. Kısada adları ge-

çen Hz. Süleyman, veziri Âsaf ve su ararken Belkis'in ülkesini bulan hüdhüd gibi diğer kahramanlarla Belkis'in ülkesi Sebe, tahtı (arş), Hz. Süleyman'ın mührü (hâtem) ve Belkis'a gönderilen mektup (nâme) kelimeleri arasında değişik ilişkiler kurulmuş ve bu ilişkiler çeşitli telmih, teşbih, tevriye, istiare ve tenâsüp-lere konu edilmiştir. Bu şekildeki kullanılışlar arasında karakteristik örnekler olarak şu beyitler gösterilebilir: Nâbî'nin, "Ey nâme sen ol mehlîkâdan mı gelirsın / Ey hüdhüd-i ümmîd Sabâ'dan mı gelirsın" beytinde âşıkın Hz. Süleyman'a ve sevgilinin Belkis'a benzetilmesi yanındadır hüdhüdün Sebe ülkesindeki Belkis'tan Hz. Süleyman'a haber getirmesine telmih vardır. Süleyman Fehîm'in, "Bize arz-ı cemâl etmez mi Belkis-ı emel âhir / Fehîmâ hâtem-i dâğ-ı mahabbette Süleymânîz" beytinde, aşk ateşinin mührüyle dağlanmış (yüreginde kızgın aşk mührünün yanık izini taşıyan) kendini, "Mühür kimdeyse Süleyman odor" sözünden hareket ederek Hz. Süleyman'a benzeten âşık, emel Belkis'inin (hayalindeki Belkis'in, henüz aşkına cevap veremeyen sevgilinin) en sonunda yüzünü göstereceğinden (Belkis'in sonunda Hz. Süleyman'a gelmesi gibi onun da kendisine geleceğinden) umudunu kesmediğini dile getirmektedir. Ayrıca burada şair, taşıdığı mührün (aşkın) kudretinin sevgilisini bir gün mutlaka kendisine getireceğine inandığını da ima etmektedir. Çünkü Süleyman'la beraber anılan hâtem aynı zamanda kudret sembolüdür ve sahip olduğu hâtemle (mühr-i Süleyman) rûzgâra hükmeden Hz. Süleyman Belkis'i tahtıyla beraber huzuruna getirmiştir. Enderunlu Vâsîf'in, "Hüdhüd gibi peyâm-ı bahâr-ı visâl ile / Pervâz-ı şevk edip geliyor ez-Sabâ sabâ" (sabâ rûzgârı Belkis'in vuslat haberiyle hüdhüd gibi Sabâ'dan havalanıp gelmektedir) beytinde ifade edildiği gibi Belkis'in haberini Hz. Süleyman'a ulaştıran bâd-ı sabâ daima âşıka da sevgilisinin haberini getirir.

Şairler kendilerini veya şiirlerini övmek için de Hz. Süleyman ile Belkis efsanesinden faydalanırlar. Şiir ülkesinin Süleyman'ı olan şair tahtını Belkis'in arşı veya hayalinin Belkis'ini arşı taşıyan melek olarak görür. Nazîm'in, "Hüdhüd-i nutkumu bağ-ı sühânımda görse / Ola zindan dil-i Belkis'a çemenzâr-ı Sabâ" beyti bu düşüncüyü ifade eder.

Belkis, Mahzûnî ile Mînâ Hanım adlı halk hikâyesine de konu olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1986, s. 211, 219; Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 122-123; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 243; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 461; II, 291-292, 352-356; Dihhudâ, *Luğatnâme*, VII, 253; B. Carra de Vaux, "Belkis", *İA*, II, 492-493; "Belkis", *TDEA*, I, 393.

CEMAL KURNAZ

BELKUVÂRÂ SARAYI

Sâmerrâ'nın güneyinde
854-859 yılları arasında inşa edilen ve
günümüze bazı kalıntıları ulaşan
büyük Abbâsî sarayı
(bk. ABBÂSİLER [SANAT]).

BELL, Gertrude Lowthian

(1868-1926)

Ortadoğu'da
İngiliz ajanlığı yapan
kadın arkeolog ve sanat tarihçisi.

Kuzeybatı İngiltere'nin Durham şehrinde dünyaya geldi. Londra'da Queen's College'de öğrenim gördükten sonra 1887'de Oxford'da Lady Margaret Hall'ün tarih bölümünden mezun oldu. 1891'de Farsça öğrenmeye başladı ve teyzesinin kocası Sir Frank Lascelles'in Tahran'a elçi olarak tayin edilmesi üzerine 1892'de onun yanına gitti. Aynı yılın sonunda İngiltere'ye döndü ve bu seyahatine dair notlarını yayıma hazırladı. 1894'te *Safer Nameh, Persian Pictures* başlığı altında imzasız olarak yayımlanan ve İran ile Osmanlı Devleti hakkındaki görüşlerini Anadolu, İstanbul ve Bursa'ya dair kısa tasvirlerle anlatan bu küçük kitap ölümünden sonra 1928'de ve 1947'de yeniden basılmış, 1949'da da Almanca olarak yayımlanmıştır (*Persische Reisebilder* [trc. K. von Schab], Hamburg). Miss Bell birkaç yıl sonra da Hâfız divanından bazı parçaları İngilizce'ye çevirmiş ve bunlar *Poems from the Divan of Hafiz* başlığı ile basılmıştır (London 1897, 1928). Fakat bu çeviri onun İran kültürü ile son ilişkisi olmuş, o günlerden sonra Arap âlemini tercih etmiştir. Özellikle Arap aşiretlerinin, bedevilerin yaşayışlarını o ilgilendirmiş ve bunun İngiliz Ortadoğu politikasına faydası olacağını düşünmüştür. Böylece Miss Bell'in çalışmaları iki taraflı olarak gelişmiştir. Bunların birincisi onun arkeolog ve sanat tarihçisi tarafı, ikincisi ise Araplar'ın arasına girerek onların İngiliz yayılma programına uymalarını sağlamaya çalışan politik tarafıdır.

Gertrude
Lowthian Bell
Arabistan'daki
kıyafetiyle
çadır önünde

Miss Bell 1893-1899 yılları arasında Almanya, İtalya, İsviçre ve Fransa'da seyahatler yaptıktan sonra ilk defa olarak 1899'da Kudüs'e gitti. Buradan 1900'ün Haziran ayında yola çıkarak Suriye'yi dolaştı ve Cebelidürüz'a gitti. 1902-1903'te Hindistan, Cava, Burma, Çin, Japonya ve Amerika'yı dolaştıktan sonra Ortadoğu gezisini 1905'te tekrarlayarak aynı yerlerden bir daha geçti ve bu gezilerde gördüklerini bir seyahatnâme biçiminde değil, daha çok cöl insanlarının yaşantı ve duygularını dile getiren bir üslûpla *The Desert and the Sown* başlığı altında bir kitap halinde yayımladı (London 1907; Almanca'sı: *Durch die Wüsten und Kulturstätten Syriens*, Leipzig 1908).

1905 yılında Filistin ve Suriye'ye yaptığı gezide Antakya-İskenderun üzerinden Anadolu'ya geçen Miss Bell Payas'tan Konya'ya kadar uzanan bir inceleme gezisi yaptı. Bu sırada onu bu bölgedeki eski hristiyan yapıları ilgilendiriyordu. Burada en önemli çalışması, Karaman'ın 40 km. kadar kuzeyindeki Karadağ'da olmuştur. Binbirkilise denilen bu bölgede Madenşehir ve Değleören yerlerinde incelemeler yaptıktan sonra Konya yönünde yoluna devam etti. Daha sonra da Konya'dan Meram ve Sille'ye uzanarak buradaki Bizans çağından kalma kiliseleri inceledi. Bu Anadolu seyahatinde topladığı notları "Notes on a Journey through Cilicia and Lycaonia" başlığı ile Paris'te *Revue Archéologique*'in 1906-1907 yıllarında çıkan sayılarında altı makale halinde yayımladı. Her gittiği yerde çadır kurup at üstünde güç erişilir yerleri dolaşan bu İngiliz kadınına bu azmi sağlayan itici gücün yalnız ücre yerlerdeki unutulmuş tarihi eserleri bulmak, incelemek ve tanıtmak olduğu sanılmamalıdır. Miss Bell, o sıralarda dağılmakta olan Osmanlı Devleti'nin durumunu yakından görmeyi ve

elde edeceği bilgileri sırası geldiğinde bu devlete karşı kullanmayı daha o vakit tasarlamış olmalıdır. Yanından hiç ayırmadığı sadık adamı ise Fartuh (?) adında bir Ermeni idi.

1905 yılı yazında yurduna dönen Bell 1907'nin Nisan ayında yeniden İzmir, Manisa, Miletos, Isparta üzerinden İç Anadolu'ya ulaşır. Karadağ'da Anadolu'nun Ortaçağ tarihî coğrafyası uzmanı Sir W. M. Ramsay ile buluşarak burada ören yerlerindeki kalıntılarda birlikte kazılar yaparlar. Bu çalışmalar sonunda her ikisinin imzası ile *The Thousand and One Churches (Binbirkilise)* adlı hacimli ve bol resimli kitap yayımlanmıştır (London 1909).

Miss Bell 1908 yılını Binbirkilise hakkındaki kitabın kendisine ait bölümlerini yazmakla geçirdikten sonra 1909 başlarında Halep'ten yola çıkarak güneye iner ve çölü geçip Fırat'ın batısında olan Uhaydır Sarayı harabesine ulaşır. Daha sonra birkaç defa daha gittiği bu çok önemli kale ve saray kalıntısına dair *The Palace and Mosque of Ukheidir* adıyla büyük bir kitap yayımlamıştır (Oxford 1913). Bu saray üzerindeki çalışmalarından önce Bağdat, Musul, Cizre, Diyarbakır, Harput, Malatya, Darende, Tomarza, Kayseri, Ereğli'den Konya'ya kadar yolculuğunu ve yolda gördüklerini *Amurath to Amurath* (London 1911, 1924) adlı kitabında anlatmıştır. 1911'de yine Uhaydır'da çalışmalar yaptıktan sonra Bağdat'tan kuzeye çıkarak Nusaybin ve Mar'din üzerinden Silvan'a giden Miss Bell yolu üstündeki Nestûrî kiliselerini inceler; Silvan'da da çalıştıktan sonra Diyarbakır üzerinden Viranşehir'e, oradan Re'sûl'ayn'a ve Harran'a geçer. Buradan sonra uğradığı Kargamış'ta meşhur İngiliz gizli istihbarat servisi ajanı T. E. Lawrence ile tanışır. Halep üzerinden İngiltere'ye dönen Bell'in Güneydoğu Anadolu'daki bu araştırmaları önce J. Strzygowski ve M. van Berchem'in Diyarbakır hakkındaki büyük kitaplarının (*Amida*, Heidelberg 1910) içinde "Churches and Monasteries of the Tur Abdin" başlığıyla ayrı bir bölüm halinde yayımlanmış, sonra da genişletilerek kitap halinde basılmıştır (Heidelberg 1913).

Miss Bell 1913 yılı sonunda Şam'dan ayrılarak daha zor bir seyahate çıktı. Bu defa "Arabia Deserta" denilen Necid çölüne girerek Kuzildeniz ile Basra körfezi arasındaki arazinin ortasında olan ve Osmanlı Devleti'ne taraftar görünen bir aşiretin idaresindeki Hâil'e gitme kara-